

О.О. Волович

ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В АРАБСЬКОМУ СВІТІ

На початку ХХІ століття глобалізаційні процеси охоплюють практично всі сфери життєдіяльності будь-якої країни світу. Незважаючи на те що на сьогодні існує чимало досліджень, присвячених розгляду явища “глобалізації”, це поняття поки що не має визначення, яке можна було б вважати найбільш універсальним і остаточним, оскільки осмислення цього процесу глобалізації перебуває у розвитку.

У сучасній політології існує чимало визначень поняття “глобалізація”. Відомі західні дослідники П. Уорслей, Р. Робертсон характеризують глобалізацію як “ряд процесів, які складають єдиний світ”, як стан “єдиного людського суспільства”. Прихильниками такого трактування глобалізації виступають представники західної наукової школи: С. Амін, Б. Бузан, З. Бжезинський, Л. Бентон, А. Гіршман, А. Страус та інші [Діалог 2006].

Методологічні і концептуальні засади глобальних трансформацій сучасної епохи розглядаються в монографії відомого українського вченого А. Гальчинського “Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти” [Гальчинський 2006, 240–297]. Серед українських дослідників глобалізації в арабських країнах у першу чергу слід назвати О. Коппель, Б. Парахонського [Коппель, Парахонський], Ю. Кочубея [Кочубей 2002], В. Шведа [Швед 2009], А. Захарченко [Захарченко 2009], а також Ю. Скорохода, О. Маначинського, Р. Рукомеду, Є. Жеребецького, Д. Кушніра, деякі дослідження яких опубліковані в колективній монографії “Ближній Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України” [Ближній Схід: міжнародна безпека 2008].

На наш погляд, найбільш повно концептуальні і теоретичні засади глобалізації в арабському світі представлені в праці В. Нагайчука “Глобальні виклики та регіональні процеси на Близькому і Середньому Сході” [Нагайчук 2009, 318–355].

Глобалізаційні процеси на Близькому Сході через призму арабсько-ізраїльського

конфлікту досліджуються у збірнику статей А. Захарченко [Захарченко 2009]. Інформаційно-комунікаційні аспекти глобалізації на Близькому Сході досліджуються в монографіях С. Зінько [Зінько 2005; Зінько 2009].

Серед арабських дослідників глобалізації своїми глибокими працями вирізняються такі автори, як Исам Но’ман [Но’ман 2001], Мартін Хор [Хор 2003], Фаузі Саллух [Саллух 2002], Ахмед Тархан [Тархан 2003], Сайяр аль-Джмейль [Аль-Джмейль 2000] та інші.

Узагальнюючи підходи згаданих дослідників, на наш погляд, під глобалізацією слід розуміти процес розширення і поглиблення економічних, політичних, соціальних і культурних зв’язків між державами і народами, який став результатом інформаційної революції і відбувається внаслідок безперешкодного пересування людей, інформації, товарів і капіталів у світових масштабах. Отже, глобалізація становить комплексне геополітичне, гео економічне і геокультурне явище, яке здійснює потужний вплив на всі сторони життєдіяльності суспільств. Завдяки розвитку науки, технологій і продуктивних сил глобалізація стала фактором інтенсифікації міжцивілізаційного діалогу по лінії Схід–Захід та Південь – Північ.

Глобалізація – синонім американізму

Глобалізація нерідко ототожнюється з американізацією, що пов’язано зі зростанням впливу США в міжнародному житті у ХХ і ХХІ століттях. Посилення впливу США відбувається не тільки явно, а й побічно, що проявляється у просуванні так званого “західного способу життя” на всі країни світу. Глобалізація має характер американоцентричності (Pax Americana). Такий тип уніполярного розвитку отримав назву “вестернізації”. Згідно з моделлю А. Страуса в центрі світоустрою перебувають США, навколо яких гуртуються країни Європи, Канада, Японія, Австралія та Нова Зеландія.

За словами Г. Кіссінджера, “головним фактором глобалізації є *Сполучені Штати, які найбільше виграли від сил, які вони випустили на волю*” [Кіссінджер 2002, 235–236]. У своїй книзі “Ще один шанс” З. Бжезинський характеризує сучасний період глобалізації як “феномен глобального політичного пробудження”, що є втіленням “загальної спрямованості до отримання людської гідності”. На думку З. Бжезинського, “глобальне політичне пробудження історично є антиімперським, політично антизахідним і емоційно дедалі більш антиамериканським. Глобальне політичне протистояння є загрозою не тільки для США як лідера країн Півночі, а і для всієї західної цивілізації” [Глебова].

У своїй роботі “Сучасні арабські погляди на глобалізацію” арабський автор Мохаммед Абід аль-Джабрі прирівнює глобалізацію до американізації, або до універсального розповсюдження американських ідей і цінностей. На думку багатьох інших арабських дослідників, американізація призводить до знищення національної самобутності народів, культурних традицій, місцевих економік та державних інститутів у цілому [аль-Джабрі 2001, 7].

Проте, на наш погляд, провідна роль США у процесі глобалізації визначається передусім їхнім потужним економічним потенціалом. Протягом останніх десятиліть США є лідером у світовій валютній системі, у продуктивності праці та ефективності економіки. США мають наймогутніший у світі науковий потенціал, який реалізується у виробництві і бізнесових проектах. На США припадає майже 45% відсотків світових витрат на наукові розробки, що дозволяє їм контролювати 72% світового ринку інформаційних послуг. США посідають ключові позиції в міжнародних фінансово-економічних та торговельних організаціях: МВФ, СОТ, Світовому банку, МБРР, ОЕСР та інших структурах. Після Другої світової війни за обсягом ВВП США стабільно посідають перше місце у світі. Американські військові видатки становлять майже 40% військових витрат на оборону всіх країн світу. [Гальчинський 2006, 260].

Негативні сторони глобалізації в арабському світі

На думку багатьох дослідників глобалізаційних процесів, глобальна економічна система не може вважатися прийнятною,

оскільки багатство лише 225 найбагатших осіб світу складає понад 1 трлн. дол. США, що дорівнює річному доходу 47% країн світу, або більш ніж 2,8 млрд. людей. За даними ООН, частка 20% найбіднішого населення світу у глобальному доході скоротилася з 2,3% у 1960 р. до менш ніж 1,1% у кінці 90-х років. Концентрація капіталу 172 із 200 найбільших корпорацій у світі, які контролюють світовий економічний розвиток, належать всього п'ятьом країнам світу – США, Японії, Франції, Німеччині і Великій Британії. На думку деяких дослідників, ці 5 країн правлять світом, використовуючи глобалізацію як інструмент, у результаті чого глобалізація призводить до поглиблення бідності і збільшення кількості безробітних, оскільки виробництво у високотехнологічних галузях не потребує великої кількості робітників. Відношення доходу 20% найбагатшого населення землі, так званого “золотого мільярда”, до доходу 20% найбіднішого населення планети становило 30:1 у 1960 р., 60:1 у 1990 р. і 90:1 у 1999 р. Таких темпів перерозподілу глобального валового продукту ніколи не було раніше в історії світової цивілізації [Економічна глобалізація].

За даними ООН, країни так званого Світового Півдня включають близько 140 держав, у тому числі й арабських, у яких проживає 80% населення Землі. При цьому така значна кількість населення проживає на засоби, що становить до 2 дол. у день. 25% населення в цих країнах – неграмотні, 130 мільйонів дітей шкільного віку не мають можливості навчатися, приблизно 1,1 млрд. чоловік не мають вільного доступу до водних ресурсів [Глебова].

Населення ряду близькосхідних країн зростає надзвичайно високими темпами (близько 3 відсотків на рік). Так, за оцінками експертів, динаміка зростання населення Єгипту з 57,7 млн. у 1995 р. прогнозується до 77,3 млн. осіб у 2015 р., Іраку відповідно – з 21,0 до 36,6 млн., Ірану – з 64,8 до 106,6 млн., Саудівської Аравії – з 18,6 до 34,4 млн., у той час як кількість населення європейських країн, включаючи Україну, залишиться практично незмінною, а можливо і зменшиться. Швидке зростання населення ставить перед країнами регіону проблему харчового забезпечення, яку важко самотійно вирішити у складних умовах регіону. Можна очікувати

подальшого зростання потоків міграції з країн Близького Сходу в напрямку до Європи, що створює неабияку проблему для існуючої системи безпеки і стабільності.

Особливості політичного устрою арабських країн

У політичній площині арабський світ є досить нестабільним через низку факторів: розповсюдження ісламського фундаменталізму, арабсько-ізраїльська конфронтація, високі темпи зростання населення на тлі відставання виробництва продовольчих товарів і нестачі водних ресурсів, гонка озброєнь, значні контрасти в рівні економічного розвитку арабських країн, а також їхня залежність від провідних західних держав, які намагаються встановити контроль над енергетичними ресурсами Близького Сходу. До цього слід додати також цивілізаційні розбіжності між арабськими країнами. Незважаючи на спільне етнічне походження, спільність мови і релігії, поняття арабської єдності є досить умовним. Так, країни Арабського Магрибу – Туніс, Алжир і Марокко мають більше спільного із Францією та Іспанією, ніж із Саудівською Аравією, Іраком, Єменом чи Кувейтом. Отже, наявність арабської нації (“арабської умми”) є швидше міфом, ніж реальністю.

Специфікою політичної системи на Арабському Сході є вирішальна роль глави держави, який зосереджує у своїх руках усі важелі правління, як у внутрішньополітичних справах, так і на міжнародній арені. Саме консерватизм політичних еліт, які перебувають при владі по 30–40 років, призводить до політичної стагнації і не дозволяє проводити повноцінні політичні та економічні реформи. Питання наступності влади – одна з найбільш характерних рис політичної культури Арабського Сходу. У країнах із республіканською формою правління при зміні влади вона найчастіше дістається або дітям колишнього глави держави, або представнику правлячого клану. Це дає підставу ліберальним колам на Заході говорити про дуже незначну роль виборів як демократичного інституту у політичному житті країни, що свідчить про неспроможність громадян за допомогою голосування впливати на свою долю.

Якщо ми розглядатимемо “особливості” кожної арабської країни окремо, то побачимо, що Саудівська Аравія, наприклад, стоїть перед проблемою трансформації аб-

солютної монархії в конституційну. У Єгипті надзвичайний стан діє з 1981 року і постає проблема передачі влади наступнику 80-літнього Х. Мубарака. Така ж проблема виникає і в Лівії, де М. Каддафі керує державою з 1969 року. Проблемним питанням у Сирії є впровадження принципів громадянського суспільства і політичного плюралізму та збереження влади президентом Башаром Асадом, батько якого, Хафез Асад, правив країною понад 30 років. С. Хусейн правив Іраком фактично із 70-х років і, поза всяким сумнівом, продовжував би правити довічно, якби американці не усунули його від влади фізично. Президенти Тунісу і Ємену теж перебувають при владі вже понад 20 років. Такі особливості характерні майже для кожної арабської країни, можливо, лише за винятком Лівану, де демократія заснована на рівновазі безсилля основних релігійних конфесій і етнополітичних угруповань [Близький Схід: ключові пріоритети].

Слід зазначити, що спроби реформування арабських суспільств у рамках глобалізаційних процесів здійснюються в деяких арабських країнах, починаючи з 80–90-х років минулого століття. У цей період в арабських країнах активно створювалися групи із захисту прав людини, які, як правило, вступали в конфлікт з існуючими режимами. Як альтернатива цим групам і з метою демонстрації “турботи” держави про права людини в деяких арабських країнах запроваджувалися посади міністрів із прав людини, головним завданням яких було створення сприятливого зовнішнього іміджу тієї або іншої країни у сфері прав людини.

Політична опозиція в арабських країнах найчастіше представлена різновидами ісламського фундаменталізму. Ісламські опозиційні рухи отримують користь із недієздатності і корумпованості світської інтелектуальної еліти і політичного істеблішменту, виступаючи як єдина альтернатива існуючій владі. Іншими словами, існування ісламізму в арабських країнах багато в чому пояснюється як невдачами існуючих правлячих режимів у проведенні економічних і демократичних реформ, так і прагненням до незалежності від західного домінування, яке, зокрема, проявляється у процесі глобалізації [Niva Steve 1998, 27].

Сприйняття арабами глобалізації

Той факт, що в арабській мові з'явилося кілька термінів, які означають поняття "глобалізація", свідчить про зростаючий інтерес арабів до цього явища сучасності. У той час як слово глобалізація в більшості мов народів світу звучить однаково, будучи калькою з англійського варіанта, в арабських країнах для поняття "глобалізація" існує власний термін "ауляма", від арабського слова "алям" – світ. Термін "ауляма" був запроваджений відомим арабським вченим Саміром Аміном. Раніше використовувалися інші терміни: "каукабийя" ("каукаб" – планета), "шаумалья" ("шаміль" – всеохопний), "каунійя" ("каун" – всесвіт) [Зінько 2005, 9].

Про інтерес до глобалізаційних процесів в арабському світі свідчить велика кількість конференцій і "круглих столів", які проводяться в арабських столицях. Переважна більшість арабських інтелектуалів і населення арабських країн ставиться до глобалізації, особливо до її культурних та ідеологічних аспектів, негативно з більшою чи меншою мірою радикалізму. Одні вбачають у глобалізації загрозу секуляризації і руйнації ісламських засад арабських суспільств, інші вважають, що глобалізація є "формою американської гегемонії", яка загрожує арабській культурній спадщині. Лише незначна частина арабських інтелектуалів вважає, що глобалізація відкриває арабам шлях до прогресу і співпраці з іншими народами світу. Деякі арабські дослідники розглядають глобалізацію як нову форму колоніалізму, коли розбудова національних держав вступає в конфлікт із логікою глобалізаційного розвитку.

Аналізуючи роботи арабських авторів, можна виділити три основні підходи до глобалізації в арабському світі.

Перший підхід – страх перед глобалізаційними змінами, які можуть призвести до нищення культури, руйнації традиційних засад арабського суспільства, аж до посягань на національний суверенітет. Апологети такого підходу закликають до майже повної ізоляції, замкнутості та опору західній гегемонії.

Другий підхід – сприйняття глобалізації як багатопланового і різнобічного об'єктивного процесу. Послідовники цього підходу пропонують відкинути західну

ідеологію і використовувати лише досягнення новітніх технологій для розвитку власного суспільства.

Третій підхід – майже повна підтримка глобалізації, характерна для вестернізованих арабських країн – Єгипту, Лівану, Йорданії, Тунісу.

Четвертий підхід – сприйняття глобалізації як процесу, основні елементи якого існували ще в часи Арабського халіфату [Зінько 2005, 9–10].

Серед арабських дослідників глобалізації переважає думка про те, що її не треба боятися, а слід розробити власні проекти, які мінімізують її негативні впливи, ризики і виклики. На їхню думку, необхідне глибоке вивчення проблеми глобалізації, щоб згодом арабсько-мусульманський світ зміг оптимально адаптувати її до своїх реалій.

Переважаюча більшість арабських інтелектуалів і населення арабських країн ставляться до глобалізації, особливо до її культурних та ідеологічних аспектів, негативно, з більшою чи меншою мірою радикалізму. Одні вбачають у глобалізації загрозу секуляризації і руйнації ісламських засад арабських суспільств, інші вважають, що глобалізація є "формою американської гегемонії", яка загрожує арабській культурній спадщині. Лише незначна частина арабських інтелектуалів вважає, що глобалізація відкриває арабам шлях до прогресу і співпраці з іншими народами світу. Деякі арабські дослідники розглядають глобалізацію як нову форму колоніалізму, коли розбудова національних держав вступає в конфлікт з логікою глобалізаційного розвитку.

Арабський Схід, як і будь-який інший регіон світу, не може уникнути процесу глобалізації. Оскільки соціально-економічний та політичний розвиток арабських країн досить різноманітний і процеси їхньої інтеграції у світову економіку значно відрізняються, то і рівень їхнього охоплення глобалізаційними процесами є неоднаковим. Рівень життя громадян нафтовидобувних арабських країн (арабські країни Перської затоки, Лівія) значно вищий, ніж у тих арабських країнах, які практично не мають власних енергоресурсів (Ємен, Йорданія, Ліван, Туніс, Марокко, Мавританія, Джибуті) або мають їх у незначних обсягах (Єгипет, Сирія, Алжир, Судан). Згідно з дослідженнями Швейцарського інституту економіки, проведеними у 2000–2004 рр.,

серед 22 арабських країн найбільш глобалізованими є ОАЕ, Йорданія, Кувейт і Бахрейн, а найменш – Сирія, Алжир і Туніс [Ozarowski].

Іслам і глобалізація

Ісламське трактування глобалізації полягає в універсальній суті світоустрою. У Корані (49:13) сказано: “Було вас поділено на народи і племена, щоб ви знали один одного”. У хадісі Кудсі зазначається: “Мої раби, я не пригноблюю вас і не хочу допустити, щоб пригноблювали один одного ви”. З часу його розповсюдження іслам ніс свій релігійний заклик у глобальному вимірі, залучаючи у його сферу впливу різні нації і народи, без територіальних та географічних поділів [Зінько 2005, 6].

Іслам здійснює визначальний вплив на всі сторони суспільного та індивідуального життя в арабському світі. Іслам як пріоритетна рушійна сила розвитку так само, як і сучасна арабська культура, впливає на поведінку, громадські стосунки і мораль у сучасному арабському суспільстві.

Іслам як ідеологічне підґрунтя арабо-мусульманського світогляду виконує такі функції в сучасному арабському соціумі, як формування картини світу і місця в ньому арабів, політичну ілюзійно-компенсаційну, емоційно-психологічну, комунікативно-інтегративну, регулятивно-контролюючу, педагогічну, морально-етичну, художньо-естетичну та екзистенційну парадигми існування арабської спільноти.

Посилення ісламського фундаменталізму можна розцінювати як певну реакцію широких мас населення на глобальні процеси модернізації соціально-економічного життя, що вимагає відмови від традиційних цінностей та перегляду звичних схем самоідентифікації. У системі міжнародних взаємин процеси консолідації ісламу пов'язують із посиленням зовнішньополітичного тиску США і Заходу на ісламські країни, розчаруванням в ефективності арабсько-ізраїльського мирного процесу, подіями в Іраку тощо. Ісламістські рухи виникають у тих арабських країнах, в яких особливо відчутно проявляється криза державної законності і соціальної справедливості [Захарченко 2008, 121].

Ісламісти вважають, що іслам забезпечує життєздатну систему віри і формує модель цілісності суспільства та правління, що він є альтернативою капіталізму, кому-

нізму, ліберальній демократії та іншим соціально-політичним та ідеологічним системам. Ісламісти також вважають, що корумповані арабські правлячі режими та іноземні впливи вносять “неправедність” у їхні суспільства, підривають природний порядок відносин чоловіка і жінки, руйнують сім'ю та вносять аморальність.

Європейський спосіб бачення проблем Близького Сходу є більш привабливим для ряду близькосхідних країн у порівнянні з американським і має багато прихильників в арабському світі. Базовою засадою тут є питання тіснішого та масштабнішого співробітництва між країнами з різними типами культур, економічна вигода для всіх частин регіону, спільна безпека, зменшення напруженості та зниження ризику збройного конфлікту. На відміну від американської схеми, таке партнерство не викликає ворожості в арабсько-ісламському світі, оскільки переважна більшість європейських країн не позиціонує себе як стратегічних союзників Ізраїлю [Пахомов].

Основними причинами поширення популярності ідей ісламського екстремізму серед бідних прошарків арабського населення та посилення його впливу на глобалізаційні процеси в арабських країнах Близького Сходу залишається сукупність внутрішніх проблем: перебування при владі в більшості країн регіону авторитарних режимів; швидке зростання населення близькосхідних країн в умовах хронічного відставання темпів економічного й соціального розвитку; подальше погіршення соціального стану широких народних мас. У цьому контексті ісламський фундаменталізм являє собою нове “повернення до першоджерел”, викликане хворобливою трансформацією структур мусульманського суспільства під час його нелегкого пристосування до вимог модернізації господарських механізмів і глобалізації світових економічних зв'язків, а також “вестернізацією” побуту та соціальних зв'язків між людьми, що підриває традиційну монополію ісламу [Григорьева 2001, 122-139].

Особливості економічної глобалізації в арабському світі

В основі сучасної економічної глобалізації лежить розвиток світових ринків товарів, послуг, праці і капіталу. Економічна глобалізація являє новий рівень інтернаціо-

налізації та міжнародної економічної інтеграції, що характеризується інтенсифікацією і новою якістю внутрішніх міжнародних зв'язків у планетарних масштабах [Зянько 2006, 152].

Наприкінці 90-х років була почата в цілому успішна спроба реанімувати ідею інтеграції арабських країн в економічній сфері й ініціювати створення єдиного торговельно-економічного простору за участю країн регіону. Проте окремі арабські держави, у тому числі Ірак, Сирія, Ліван, Судан, Ємен та інші, і дотепер перебувають поза активною інтеграційною тенденцією. На міжарабську торгівлю припадає лише 5–8% усього товарообігу країн регіону Північної Африки і Близького Сходу. Це свідчить про наявність серйозних проблем економічного і політичного характеру в регіоні.

Усвідомлюючи той факт, що країни Арабського Сходу до початку XXI століття підійшли з різним багажем політичних і економічних досягнень, Єгипет у 2003 р. виступив з ініціативою розвитку системи міжарабських відносин. Цей документ містить у собі цілий комплекс заходів, що передбачають, зокрема, створення нових структурних об'єднань усередині арабського співтовариства з метою диверсифікованості багатосторонніх зв'язків і підвищення ефективності взаємодії між країнами в подоланні економічної відсталості [Близький Схід: ключові пріоритети].

Вельми скромною є питома вага арабського світу у глобальній економіці. Так, у 2006 році сукупний ВВП арабських країн, у яких проживає понад 5% населення світу, становив лише 2,64% (1,27 трлн. дол. США) від загальносвітового обсягу ВВП і поступався ВВП однієї Іспанії (1,34 трлн. дол.). На арабські держави припадало лише 4,11% світової зовнішньої торгівлі і 4,78% усіх прямих іноземних інвестицій у світі. Сукупний експорт арабських країн, без енергоносіїв, поступається експорту Фінляндії. Протягом останніх 20 років XX сторіччя зростання доходу на душу населення в арабському світі складало лише 0,5% на рік, що було другим найнижчим показником у світі після Африки на південь від Сахари.

Гострі соціальні проблеми є характерними для арабських країн, близько 24% населення яких змушені існувати на 2 до-

лари в день. В окремих арабських країнах частка населення, що живе за межею бідності, складає 44–45% (Єгипет та Ємен). Рівень безробіття в арабському світі становить у середньому 12,7%, що є одним з найвищих показників серед країн, що розвиваються. Безробіття серед молодих людей у віці від 15 до 24 років (60% від усього населення) становить у середньому по регіону понад 30%, а в окремих країнах перевищує 40% [Нагайчук 2009, 320–321].

Що стосується економічного розвитку арабських країн, рівень реальної економічної інтеграції яких залишається слабким, то вони постійно зазнають тиску з боку глобальної ринкової економіки. На цей час саме глобальна економіка встановлює правила економічної політики арабських країн. Головна проблема полягає в тому, що арабські країни часто змагаються між собою, замість того щоб співпрацювати. Незважаючи на реформи 70–80-х років, арабське співтовариство, за винятком нафтоекспортних держав, не змогло подолати стан технологічної відсталості і продемонструвало нездатність до спільних дій, спрямованих на розв'язання глобальних фінансово-економічних проблем. Сьогодні арабські країни конче потребують взаємної довіри і створення власних регіональних об'єднань з метою встановлення певної економічної рівноваги в епоху глобалізації. Країни, що діють поодиночки, не можуть розраховувати на успіх у протистоянні великим економічним блокам країн розвиненої Півночі. Без політичної та економічної інтеграції між арабськими країнами неможливі рівноправні стосунки між Північчю і Півднем.

Шість арабських країн (Єгипет, Марокко, Йорданія, Туніс, Ліван і Алжир) взяли на себе зобов'язання проводити економічні реформи у відповідності з рекомендаціями МВФ і ВБ. Офіційно зареєстровані ринки капіталів (фондові біржі) мають вісім країн арабського регіону: Саудівська Аравія, Бахрейн, Єгипет, Йорданія, Кувейт, Ліван, Марокко і Туніс. Економічний розвиток сучасного арабського світу у значній мірі залежить від високорозвинених країн Європи. Країни арабського світу мають вельми слабку власну виробничу базу і практично повністю залежать від іноземного імпорту. При цьому слід зазначити, що арабський регіон не має власної ефективної сільськогосподарської бази, імпортуєчи

основні продовольчі продукти з європейських країн, включаючи Україну.

Глобалізація супроводжується процесом регіоналізації, в результаті якої відбувається активізація міжнародних відносин на рівні окремих регіонів, а також зростає їхній вплив на формування загальнонаціональної політики держав. У другій половині ХХ століття в арабському світі створено кілька регіональних організацій: Ліга арабських держав (1945 р.), Рада співпраці арабських держав Перської затоки (1981 р.), Союз арабського Магрибу (1989 р.), – які охоплюють більшість арабських держав. Проте інтеграція не пустила глибокого коріння і продовжує діяти швидше як тенденція. Відбувається це тому, що арабський світ, як і раніше, обтяжений вантажем проблем, що не дістали розв'язання, зберігається різкий розрив у рівні економічного розвитку, його розділяють політичні суперечності, боротьба за лідерство, особисті амбіції арабських лідерів [Восток / Запад 2002, 341].

Слід зазначити, що процес регіональної інтеграції в арабському світі перебуває на початковій стадії. Найбільше інтеграційні процеси притаманні арабським країнам, що входять у Раду співпраці арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) у складі Бахрейну, Катару, Кувейту, ОАЕ, Оману та Саудівської Аравії. У цих країнах проводяться реформи з удосконалення політичної системи, розвитку процесу приватизації, підвищення кваліфікації місцевих людських ресурсів і створення нових робочих місць. Колективні зусилля країн-членів Ради співпраці спрямовані на створення спільного ринку товарів, послуг і робочої сили, на подальший розвиток стандартизації в різних сферах, становлення єдиної транспортної мережі, поглиблення кооперації в сільському господарстві, обробній промисловості, виробництві електроенергії і телекомунікаціях [Проблеми арабської інтеграції...].

Таблиця І. Окремі показники частки арабського світу у світовій економіці (2002–2007 рр.)

Показники	Арабський світ	Світ	Арабський світ	Світ	АС у процентному відношенні до світу	
	2002		2007		2002	2007
Територія (млн. кв. миль)	5.3	51.8	5.3	51.8	10.2	10.2
Населення (млн.)	272	6 218	332	6625	2.42	3.56
ВВП (млрд. дол.)	678	31 614	1 557	54 347	1.71	2.28
Валютні резерви (млрд. дол.)	137.9	2 477.2	437.8	6 049.5	3.53	3.58
Обсяг зовнішнього товарообігу (млрд. дол.)	403.10	13 060.2	1217.4	28 271.6	2.44	3.47
Прямі іноземні інвестиції (млн. дол.)	8 084	678 751	72 470	1 833 324	0.70	3.34
Закордонні грошові перекази (млн. дол.)	15 391	169 502	32 752	355 438	6.11	6.01
Видобуток нафти (млн. барелів у день)	19.0	65.4	22.4	86.1	25.79	22.41
Розвідані запаси нафти (млрд. барелів)	649.4	1121.2	669.7	1331.7	53.67	46.23
Видобуток газу (млрд. куб. м)	287.7	2.599.3	308.4	2 940.0	7.66	9.69

Розвідані запаси газу (млрд. куб. м)	57.4	176.8	54.7	188.1	26.44	25.65
Кількість туристів на рік (млн. чол.)	36.7	703	48.4	903	3.76	3.60
Надходження від туризму (млрд. дол.)	11.9	74.4	27.8	950	1.73	1.89

Джерело: ESCWA annual review of developments in globalization and regional integration in the Arab countries, 2008 //

<http://www.escwa.un.org/information/publications/edit/upload/EDGD-2008-4-e.pdf>

Особливості інформаційної глобалізації в арабському світі

Новітні та інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) дозволяють отримати необхідну інформацію з будь-якої відстані в реальному режимі часу і швидко ухвалювати рішення. Сучасні системи телекомунікацій значно полегшують організацію міжнародного інвестування капіталів, кооперацію виробництва на фірмовому рівні. В умовах глобальної економіки державні кордони нестримно розмиваються, а конкуренція національних техніко-економічних потенціалів різко загострюється. Інформаційні технології, зокрема глобальна мережа Інтернет, зв'язують різноякісні технології, структури, вузли, системи в об'єднане комунікативно-функціональне середовище [Зянько 2006, 157].

Рівень розвитку інформаційних технологій в арабському світі значно відстає від країн Півночі. Так, у Сполучених Штатах є університети, що мають у своєму розпорядженні більшу кількість комп'ютерів, ніж деякі арабські країни, наприклад Ємен і Мавританія. У той час як у середньому на планеті на кожних 1000 чоловік доводиться 78 комп'ютерів, в арабському світі ця цифра складає 18. За деякими оцінками, лише 1,6% населення цих країн (88 на 1000 осіб), у яких проживають 280 мільйонів чоловік, має доступ до Інтернету, що є одним з найбільш низьких показників у світі [Наджа Кадим].

До останнього часу більшість близькосхідних телекомунікаційних мереж були встановлені та обслуговувалися західними компаніями, телефонний зв'язок та інтернет-трафік здійснювався за допомогою західних провайдерів та інфраструктури. Проте за останні роки в регіоні зафіксова-

но відчутний "цифровий прорив". Згідно з доповіддю IDC, на Близькому Сході і в Африці видатки у сфері ІКТ у 2008 р. склали до 40 млрд. дол., з яких 23% припадає на країни Затоки. Згідно з дослідженням фірми Rnocs, вартість ІКТ промисловості ОАЕ до 2011 р. складе 2,4 млрд. дол., аналогічно зростають ІКТ-ринки Катару і Кувейту. Проникнення Інтернету і IP-телефонії в ОАЕ склало 329,5%, Бахреїні – 210,4%, КСА – 207,9% порівняно з регіональним показником, але у Ємені становило тільки 47,2% [Telecoms].

Згідно з результатами досліджень компанії TeleGeography, кількість інтернет-користувачів на Близькому Сході зросла із 2005 р. більш ніж у 10 разів, збільшуючись в окремих країнах на 600% (середньосвітова – до 300%). Зростання англомовної аудиторії протягом 2000–2007 рр. становило 31,2%, у той час як арабомовної – 940,5%. У 2006 р. нараховувалось до 19 млн. арабських інтернет-користувачів, або 10% населення. Проте вже у 2007 р. їхня кількість різко зросла і, за даними InternetWorldStats.com, в Ірані становила 23 млн. користувачів, Єгипті – 6 млн., ОАЕ – 1,7 млн., Сирії – 1,5 млн., Лівані – 950 тис., Кувейті – 816,7 тис., Ємені – 270 тис., Палестині – 243 тис. Найвище місце в рейтингу мережевої готовності 2008 р. серед арабських країн посідає ОАЕ (29), залишивши позаду Італію (42), Індію (50), Китай (57), Україну (70) чи Росію (72). У 2006 р. чотири арабські країни – ОАЕ, Катар, Кувейт і Ліван – перевищили середньосвітовий показник кількості користувачів Інтернету – 8,2 на 100 чоловік, а Йорданія перевищила світовий показник витрат на ІКТ – 6,7% від ВВП, витративши 8,2% від національного ВВП [ESCWA].

Амбіції Єгипту на регіональне лідерство, крім політичної сфери, поширюються також на галузь ІКТ. У 2000 р. створена "зона вільних медіа та медіа-інвестицій", що трансформувала Єгипет в інвестиційний центр виробництва контенту ЗМІ. До складу зони належать "Місто ЗМІ", телекомунікаційні мережі Nilesat, кабельні мережі Єгипту.

Інтернет у країні запроваджено через університетську мережу Франції (1993). На відміну від інших арабських держав, програма інтернетизації чітко інституалізована на державному рівні. У 2002 р. започаткована програма "Єгипет PC 2010 – інтернет-нація – ПК для кожної оселі", завдяки якій діє вільний, простий і недорогий доступ до мережі. Єгипетська стратегія в галузі ІКТ на 2007–2010 рр. базується на п'яти пріоритетних напрямках: ІКТ для всіх, е-контент, е-уряд, експортно орієнтовані ІТ-послуги, ІКТ-інвестиції. Усвідомлюючи необхідність вступу до глобальної інформаційної спільноти, Єгипет ініціював трирічну ініціативу широкопосмугового покриття, спрямовану на ріст ADSL, надання WiFi у громадських місцях, розгортання WiMAX і заохочення бездротових локальних мереж у селітебних зонах. З метою перетворення Єгипту у регіональний вузол ІКТ єгипетська агенція інформаційних технологій ITIDA підписала меморандум із Всесвітнім союзом інформаційних технологій (WITSA) [Зінько 2009, 56–59].

Наслідки глобалізації в арабських країнах у сфері освіти і культури

На наш погляд, стереотипне уявлення про арабсько-мусульманську культуру як повністю неадекватну сучасним глобалізаційним змінам у світі є упередженням і не відповідає дійсності. Цінності і характеристики класичної арабсько-мусульманської культури є релевантними тим вимогам, які пред'являють сучасні глобалізаційні процеси. Ідеологічне розмаїття арабсько-мусульманського суспільства характерне визнанням поряд з ісламом християнства, іудаїзму і зороастризму та інших вірувань. Співіснування в арабсько-мусульманському суспільстві різних релігійних конфесій сприяло утвердженню духу віротерпимості й універсалізму. Особливе значення в арабсько-мусульманській культурі мав культ знань і наук. Вже при перших халіфах у VII–VIII століттях у Багдаді і Дамаску

з'явилася велика кількість публічних бібліотек, перекладалися праці грецьких і римських філософів, географів, істориків та літераторів [Архипова].

Проте сьогодні рівень витрат в арабському світі на підготовку висококваліфікованих кадрів складає 0,2% від ВВП. Для порівняння: в Індії – 0,7%, у Бразилії – 0,6%, в індустриальних країнах Півночі – близько 3% ВВП. У 1995 році кількість університетів в арабських країнах досягла 175. У 1996 році кількість арабів, що отримали диплом бакалавра, досягла приблизно 2% від населення арабських країн, що складає 8% від працездатного населення в цих країнах. Проте велика кількість арабських науковців і спеціалістів змушені захищатися за кордоном через відсутність розвиненої наукової бази в арабських країнах. Кількість арабських студентів, що проходять навчання за кордоном, за деякими даними, складає 250 тисяч. За період з 1998-го по 2008 рік "витік мізків" у країни розвиненої Півночі склав більше 500 тис. чол. Іншими словами, в арабських країнах постійно відбувається неконтрольований відтік професійних кадрів, які не знаходять для себе реалізації на батьківщині [Zahlan 1999, 156–164]. Частка неписьменних в арабському світі все ще складає 30%, а серед жінок сягає 40%. На мусульман припадає лише 1% вчених світу, а капіталовкладення в наукові дослідження становлять 1/7 від світового рівня. В одному лише Ізраїлі налічується більше науковців, ніж в усьому арабському світі. В усіх арабських країнах за рік перекладається іноземних книг менше, ніж у Греції [Нагайчук 2009, 321].

На думку деяких арабських дослідників, глобалізація в культурній сфері більше сприяє об'єднанню арабів і збереженню їхньої культурної ідентифікації, оскільки навіть ті етнічні араби, які проживають у Європі чи Америці, віддають перевагу арабським ЗМІ. На сучасному етапі глобалізація зазвичай сприймається арабами як спроба "поглинання арабської культури", нав'язування західних цінностей. У той же час, як видається, араби дещо перебільшують небезпеку вторгнення іноземних цінностей та "імпортичних" ідей. Глобалізація зовсім не означає уніфікації культури: в ідеалі вона передбачає створення єдиного простору, в рамках якого співіснують різні культури і традиції.

Антиглобалізм в арабському світі

У 90-ті роки минулого століття сформувалася концепція антиглобалізму. Першим виступом антиглобалістів була демонстрація у Мексиці у січні 1994 року, що була спрямована проти угоди про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі. Світова криза 1997–1998 років посилила виступи антиглобалістів проти глобалізації та її головних рушійних сил – Всесвітньої торговельної організації (ВТО), Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Світового банку (СБ). Демонстрації антиглобалістів набирали силу і досягли кульмінації в Генуї, у липні 2001 року, на зустрічі лідерів країн великої вісімки "G – 8". На думку антиглобалістів, капіталістична еліта через міжнародні фінансові організації, ТНК та різні всесвітні організації отримує владу над державами. Діяльність антиглобалістів спрямована на зрив зустрічей на вищому рівні, бойкот різних ТНК та завдання шкоди їхньому майну, анулювання наднаціональних організацій, розробку альтернативних механізмів розвитку світової спільноти [Діалог...].

На цей час в арабському світі групи антиглобалістів діють легально в таких країнах, як Єгипет, Сирія, Ємен, Палестина, Ліван, Марокко і Туніс. Деякі організації, створені для захисту прав людини та для надання юридичної допомоги найманим робітникам, також частково виступають проти глобалізації в арабському світі. Антиглобалістського забарвлення часто набувають страйки робітників в арабських країнах. Під гаслами антиглобалізму виступають деякі профспілкові організації. В університетах Каїра та Алеппо (Халеб, Сирія) діють гуртки студентів-антиглобалістів.

В арабських столицях, зокрема в Каїрі, часто відбуваються демонстрації на підтримку палестинського народу і проти бездіяльності арабських режимів, які зазвичай жорстоко розганяються поліцією. Наприклад, 20 березня 2000 р. на головній площі Каїру зібралося близько 20 тис. демонстрантів, з яких близько тисячі були заарештовані, серед них і депутати Національних зборів. Зокрема, демонстранти в Єгипті висували політичні вимоги стосовно порядку обрання президента країни, скасування надзвичайного стану, який діє в Єгипті з 1981 року, свободи профспілок і т.п. [Contemporary...].

У кінці 2004 року деякі помірковані антиглобалістські організації і рухи в арабських країнах, які діють за підтримки різних фондів, здійснили спробу об'єднання в рамках "Арабського громадського форуму". Контакти арабських антиглобалістських рухів з подібними рухами в Європі досить спорадичні та обмежені. Створений Євро-середземноморський форум не користується великою популярністю і сприймається в середземноморських арабських країнах скоріше як інструмент глобалізації [Антиглобалістські групи].

Проект демократизації Близького Сходу

Ідея демократизації і "реконструкції" Близького Сходу зародилася в Білому домі у 2003 році в результаті пошуків шляхів почесного виходу Вашингтона з іракської ситуації і прагнення компенсувати непопулярні силові дії США в Іраку конструктивною і привабливою програмою "світлого майбутнього" для цього стратегічно важливого регіону. Американський проект демократизації Близького Сходу, зокрема, декларує необхідність проведення демократичних реформ та економічної лібералізації "заради боротьби з бідністю і відсталістю, які породжують тероризм". Автори програми "реконструкції" Близького Сходу виходили з того, що західна демократія є універсальною, забезпечує модернізацію, процвітання, справедливість і діалог культур. Відповідно до програми "реконструкції" Близького Сходу має бути створене таке співтовариство, яке б повністю відповідало інтересам США у цьому регіоні.

Вперше план "реконструкції" Близького Сходу в цілісному вигляді був оприлюднений президентом Дж. Бушем у його виступі 6 листопада 2003 року в Національному фонді демократії. Перша фаза "реконструкції" Близького Сходу полягала у створенні в Багдаді режимної демократії. На другому етапі реалізації програми передбачалося здійснення тиску на Іран і Сирію, щоб примусити їх припинити надання допомоги різним палестинським і ліванським радикальним угрупованням. Американські стратеги прогнозували, що у разі ослаблення підтримки з боку Сирії та Ірану радикальні палестинські угруповання "Хамас", "Ісламський джихад", "Хизболла" та інші втратять можливість вести ефективну і серйозну боротьбу проти Ізраїлю.

З початком дискусії навколо американського проекту більшість арабських країн кваліфікували його як спробу втручання у внутрішні справи країн регіону. Переважна більшість лідерів арабських країн зайняли негативну позицію щодо американської ініціативи, в один голос відзначаючи, що демократичні реформи мають бути результатом еволюційного розвитку самих арабських суспільств, а не нав'язуватися ззовні. Вони також дорікали американцям за те, що їхній план не містить згадки про необхідність розв'язання арабсько-ізраїльського конфлікту як передумови проведення демократичних реформ у регіоні. На їхню думку, процес демократизації і перебудови в арабських суспільствах назрів, проте він повинен реалізуватися зусиллями самих цих суспільств, а не нав'язуватися Сполученими Штатами у вигляді готових кліше і стандартів, без урахування особливостей як всього Близького Сходу, так і кожної країни окремо.

Значний внесок у розробку остаточного варіанта американського плану реформування Близького Сходу зробили також європейські держави, які вже мали до цього досвід взаємодії із середземноморськими арабськими країнами в рамках Барселонського процесу, який нещодавно за ініціативою Франції було переформатовано в Середземноморський союз. Європейські країни вважають, що партнерство між Заходом та арабськими країнами має бути результатом "вільного вибору" і що "країни Близького Сходу і Північної Африки не потребують місіонерів для проведення демократизації".

Концепція реформування Близького Сходу була затверджена лідерами "Великої вісімки" 8–10 червня 2004 р. під час 30-ї зустрічі в Саванні на острові Сі-айленд (штат Джорджія). У результаті колективних зусиль індустріальних держав на саміті "Великої вісімки" був прийнятий документ, який в остаточній редакції отримав назву "Партнерство ради прогресу і спільного майбутнього з регіоном Розширеного Близького Сходу і Північної Африки". Проте американська програма демократизації Близького Сходу почала давати помітні збої вже на першому етапі її реалізації. Враховуючи особливості політики, економіки і стилю життя на Близькому Сході, видається вельми сумнівним, що американська чи західна модель демократії може

там мати майбутнє. Більшість арабських лідерів досить скептично сприймають життєздатність американської моделі демократії на арабському ґрунті [Волович 2004].

Насильницьке "оцасливлення" арабів інструментами "просунутої демократії" не може привести до результатів, на які раніше розраховували США. На думку З. Бжезинського, якщо США справді хочуть бути лідером політичного оновлення сучасного світу, їм необхідно очолити свого роду боротьбу за іслам і відновити деяку міру довіри в їхніх стосунках з ісламським світом, інакше позиції у світі ісламу займуть Китай і Росія [Межуев].

На наш погляд, перші ініціативи президента Б. Обами на близькосхідному напрямку зовнішньої політики США свідчать саме про спробу поновити довіру між США та ісламським світом. У своїй промові в Каїрському університеті 4 червня 2009 р. президент Б. Обама практично представив нову концепцію близькосхідної політики США, яка значною мірою відрізняється від політики його попередника Дж. Буша за всіма основними напрямками: відносини США з ісламським світом та Ізраїлем, врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту, ситуація в Іраку й Афганістані, відносини з Іраном. Що стосується перспектив демократизації Близького Сходу, то Б. Обама чітко заявив, що "жодна система правління не може і не повинна бути нав'язана одній нації іншою... кожна країна реалізує цей принцип на свій розсуд, виходячи з традицій свого народу... Америка не претендує на знання того, що краще для решти країн". Ці слова можна розглядати як відхід від реалізації проекту Дж. Буша за створення "Великого Близького Сходу" [Выступление...].

Арабський світ і глобалізація ролі НАТО

Сьогодні формується об'єктивна реальність: стратегічно важливий близькосхідний регіон дедалі більше перетворюється на плацдарм для поширення інтересів НАТО в Азії й Африці. Співробітництво НАТО з арабськими країнами реалізується в рамках реалізації програм Середземноморський діалог і Стамбульська ініціатива співпраці. Програму Середземноморського діалогу було започатковано в рамках Барселонського процесу у 1994 році. Середземноморський діалог

НАТО має переважно політичний характер і спрямовується на задоволення Альянсом потреб країн-учасниць Діалогу у галузі безпеки. В основі Діалогу лежить обмін інформацією, який забезпечується Групою середземноморської співпраці, створеною на Мадридському саміті НАТО у 1997 році. У межах цього форуму союзники проводять регулярні політичні дискусії з окремими середземноморськими країнами-учасницями Діалогу у форматі 26+1 або з усіма сімома державами – Алжиром, Єгиптом, Ізраїлем, Йорданією, Мавританією, Марокко та Тунісом у форматі 26+7 [Доннеллі].

Започаткована у Стамбулі 28 червня 2004 р. на саміті НАТО Стамбульська ініціатива співпраці (СІС) має на меті зробити внесок у довгострокову глобальну і регіональну безпеку, запропонувавши країнам регіону Великого Близького Сходу практичну двосторонню співпрацю з НАТО у сфері безпеки. Спочатку Ініціатива була націлена на взаємодію з країнами Ради співпраці арабських держав Перської затоки: Бахрейн, Катаром, Кувейтом, Об'єднаними Арабськими Еміратами, Оманом і Саудівською Аравією. Проте Ініціатива відкрита для всіх зацікавлених країн регіону Великого Близького Сходу. Кожна зацікавлена країна розглядається Північноатлантичною радою на індивідуальній основі. На цей час чотири із шести арабських країн Перської затоки – Бахрейн, Катар, Кувейт і Об'єднані Арабські Емірати – приєдналися до Ініціативи, причому всі шість країн продемонстрували свою зацікавленість у ній.

Активна співпраця НАТО з арабськими країнами дає всі підстави стверджувати, що НАТО сьогодні перебуває у стадії трансформації в глобальну й універсальну організацію безпеки. В умовах активізації процесів євроінтеграції, коли стратегічний безпековий інтерес для НАТО в Північноатлантичному регіоні і Західній Європі значною мірою є вичерпаним, з появою нових загроз та джерел нестабільності в різних регіонах світу дедалі більшого значення в діяльності Альянсу набувають глобальні інтереси. У рамках різних програм НАТО сьогодні безпосередньо задіяно близько 100 країн світу [Стамбульська ініціатива...].

Прогнози щодо перспективи розвитку глобалізаційних процесів в арабському світі до 2020 р.

Що стосується прогнозів розвитку глобалізаційних процесів в арабському світі, то значною мірою вони зазнаватимуть впливу демографічних, економічних, науково-технічних, соціальних, політичних та військових факторів.

Демографічний фактор. Збереження в більшості близькосхідних країн високих темпів росту населення загострить проблему створення нових робочих місць, особливо серед молоді, що зробить її більш сприйнятливою до політичної радикалізації. Ріст чисельності населення загострить водну проблему, що, у свою чергу, підсилить імовірність виникнення конфліктів за володіння джерелами води.

Природні ресурси. Нафта і природний газ залишаться основою економіки регіону. До 2020 року між близькосхідними державами не тільки збережеться, а навіть посиляться різниця в умовах економічного розвитку і шляхах проведення економічної політики. При цьому визначальним фактором стане збереження чи виснаження запасів вуглеводної сировини в тій чи іншій країні.

Досягнення у сфері науки і техніки. Подальший розвиток інформаційних технологій полегшить поширення як різного роду інформації, так і ідей, у т.ч. екстремістських. Це сприятиме активізації політичних процесів у різних арабських країнах.

Релігійний фактор. Важливим фактором у глобалізаційних процесах у близькосхідних країнах стане зростання ролі ісламу, зокрема політичного.

Проблема відносин влади і суспільства. У більшості країн Близького Сходу зберуться авторитарні режими з централізованим управлінням. Разом з тим правлячим режимам на Близькому Сході стане усе сутужніше керувати процесами, що відбуваються в суспільстві, не віддаючи йому частини своїх владних функцій і економічних привілеїв. Держава збереже свій домінуючий вплив на життя суспільства. На місцевому рівні збережеться вплив племінного і кланового факторів. Реальне громадянське суспільство може з'явитися до 2020 року лише в окремих країнах регіону – Єгипті, Лівані, Тунісі, Марокко, Йорданії, ОАЕ. При цьому в деяких арабських

країнах реальною альтернативою існуючим урядам можуть стати модерністські чи радикальні ісламські режими. Дії ж правлячих кіл у боротьбі з опозицією будуть варіюватися від прямих репресій до різних варіантів кооптування опонентів режиму у структури влади.

Тероризм. Очікується, що до 2020 року політичне насильство на Близькому Сході, включаючи тероризм, у більшій мірі буде націлене як на дії всередині країн регіону, так і на дії проти інших держав, зокрема проти Ізраїлю, США та інших країн Заходу. У той же час посилення міжнародного тиску на уряди деяких близькосхідних держав змусить їх вживати більш ефективні заходи проти тероризму.

Головні конфлікти будуть пов'язані з боротьбою за володіння ресурсами (водними, енергетичними). Арабсько-ізраїльський конфлікт відіграватиме велику роль у регіональних справах, тому будь-яка зміна в його нинішньому стані може істотно змінити всю обстановку на Близькому Сході. Ці зміни можуть бути двох типів:

а) Розв'язання нової війни між Ізраїлем і однією чи кількома арабськими країнами (Сирія, Ліван, Йорданія, Єгипет). Війна посилить антиамериканські настрої в арабському світі й ускладнить процес палестинсько-ізраїльського врегулювання.

б) На цей час досягнення врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту, яке б задовольнило в однаковій мірі як палестинців, так і ізраїльтян, видається малоімовірним. Найбільше, на що можна розраховувати, – це досягнення “холодного миру”, тобто практично збереження статус-кво. Можна прогнозувати посилення ролі Сполучених Штатів у справах близькосхідного врегулювання на основі переформатування близькосхідного вектора зовнішньої політики адміністрації Б. Обами. США залишаться домінуючою військовою силою в регіоні і продовжать відігравати роль гаранта безпеки більшості арабських режимів, що і далі залишатиметься головною причиною антиамериканізму серед населення близькосхідних держав.

Нарощування озброєнь обумовить продовження в регіоні гонки озброєнь шляхом придбання арабськими країнами сучасних видів зброї і військової техніки. Збільшення військових арсеналів держав регіону посилить загрозу виникнення конфліктів

між ними. Гонку озброєнь не зупинять навіть можливі мирні угоди між арабами та Ізраїлем, який збереже свій ядерний арсенал, що й надалі впливатиме на прийняття рішень із питань національної безпеки в інших близькосхідних країнах, зокрема арабських. Найбільшими покупцями озброєнь і військової техніки в регіоні залишаться Саудівська Аравія, ОАЕ, Ірак, Єгипет, Лівія, Алжир і Сирія.

Поява нових радикальних режимів. Зростання невдоволення населення погіршенням свого становища може стати причиною революційних змін у регіоні. Не виключена можливість появи на Близькому Сході нових радикальних режимів, причому необов'язково ісламістських. Цілком ймовірно, що це торкнеться тих країн, які на цей час належать до поміркованих, – Саудівської Аравії та Єгипту. Оскільки нові радикальні режими в цих ключових країнах арабського світу матимуть антиамериканський і антиізраїльський характер, то США робитимуть все можливе для збереження там існуючих режимів.

Врахування глобалізаційних процесів в арабському світі у близькосхідній політиці України

Аналізуючи сучасні глобалізаційні процеси в арабському світі, передусім слід враховувати велике значення Близького Сходу як основного джерела енергоносіїв у світі, що робить цей регіон сферою життєвих інтересів провідних країн світу – США, Росії, Китаю та країн Європейського Союзу. В умовах глобалізації суперництво за сфери впливу поміж цими країнами, на наш погляд, має тенденцію до посилення. При цьому близькосхідні країни не бажають залишатись пасивними об'єктами впливу з боку згаданих великих держав. Відбувається певний процес диверсифікації зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних орієнтирів. В умовах невпинної трансформації міжнародного співтовариства від біполярності до багатополярності низка близькосхідних країн шукає нових політичних та економічних партнерів, у тому числі з-поміж країн СНД, серед яких Україна посідає одне з перших місць.

Україна має підтримувати тенденцію щодо усунення міжцивілізаційних суперечностей на основі проведення відкритого, рівноправного і неупередженого діалогу.

Основоположним принципом має бути визнання рівності всіх цивілізацій. Неприпустиме зневажливе ставлення з боку представників однієї цивілізації до представників іншої. Якщо “західні цінності” певною мірою придатні, скажімо, для України, як європейської держави, то це не означає, що вони також придатні і для близькосхідних держав. Взаємодія між цивілізаціями може успішно здійснюватися лише на шляху взаємозбагачення.

Політична й економічна вага України в близькосхідному мирному процесі не може ривнятися із впливом у регіоні таких світових гравців, як США, ЄС, Росія чи Китай. Водночас, враховуючи унікальний потенціал дипломатичних і політичних відносин України з обома протилежними сторонами, наша держава має хоч і обмежені, але реальні можливості для того, щоб більш активно сприяти стабілізації ситуації та просуванню мирного врегулювання в регіоні.

Оскільки близькосхідний регіон традиційно є конфліктогенним, специфікою політики України у цьому регіоні є необхідність зберігати нормальні відносини з усіма державами, навіть якщо вони перебувають у стані конфронтації між собою, як, наприклад, Ізраїль і деякі арабські країни (Ліван, Сирія). Так, високий рівень відносин України з арабськими країнами може у перспективі сприяти процесу “входження” нашої держави в регіон, тобто допоможе отримати доступ до близькосхідних енергоносіїв, здобути постійні ринки збуту для українських товарів. З другого боку, не менш важливим для України є розвиток стабільних відносин з Ізраїлем, які відкривають шляхи до залучення ізраїльських інвестицій, отримання новітніх технологій та ін.

Проголошений Україною курс на євроінтеграцію обумовлює необхідність встановлення більш тісних та активних контактів між нашою державою і близькосхідними країнами-партнерами ЄС, насамперед на двосторонній основі, з метою реалізації інтересів України як на південному, так і європейському напрямках її політики. Аналіз співпраці арабських країн Середземномор'я з Європейським Союзом свідчить, що вони мають певні здобутки у цій сфері. З цієї точки зору досвід арабських країн щодо співпраці з ЄС становить для України певний інтерес. Прагнення України і переважної більшості близькосхідних дер-

жав до європейських цінностей є тими чинниками, що зближують наші держави.

Хоча зовнішньополітична діяльність Української держави на Близькому Сході більше узгоджується з політикою Заходу, аніж Росії, все ж в економічному просуванні України в цьому регіоні у неї більше шансів і можливостей співпрацювати саме з Росією. Кооперація поміж Росією та Україною у сфері економічної і військової співпраці з близькосхідними країнами видається обопільно вигідною, беручи до уваги, що промисловість Росії та України у значній мірі все ще залишається взаємозалежною. Цивілізована взаємодія Росії та України на Близькому Сході можлива тільки на засадах рівноправ'я і взаєморозуміння. Спроби Росії поставити Україну у фарватері своєї близькосхідної політики та ігнорування Україною російського фактора в цьому регіоні однаково безперспективні.

Економічні чинники у відносинах України з державами Близького Сходу є визначальними. Ринки Близького Сходу перспективні для збуту української продукції машинобудівного комплексу та металопрокату, надання науково-технічних і будівельних послуг. Україна має взяти активну участь у будівництві насамперед об'єктів виробничої інфраструктури – мостів, доріг, шляхопроводів, портів, аеродромів, залізниць, великих енергетичних і промислових об'єктів, у постачанні і спільному виробництві сільськогосподарської продукції. Можливе також розширення співробітництва з країнами Близького Сходу у військово-технічній сфері та у сфері високих технологій.

У своїй діяльності диппредставництва України у близькосхідних країнах мають виходити з того, що економізація зовнішньополітичної діяльності є важливим чинником зміцнення позицій України на Близькому Сході. Надання українським суб'єктам господарювання інформаційної підтримки щодо пошуку торговельних партнерів, умов участі у тендерах, здійснення заходів щодо сприяння українським підприємствам в експорті до близькосхідних країн товарів і послуг українського походження, проведення роботи щодо залучення українських підприємств до участі у проектах у близькосхідному регіоні, сприяння підписанню двосторонніх галузевих угод мають бути пріоритетними завданнями українських дипломатів на Близькому Сході.

ЛІТЕРАТУРА

- Антиглобалістські групи в арабських країнах** // <http://www.aarcegypt.org/Admin/upload/Архипова Д. Глобалізація глазами арабо-мусульманского мира // http://www.polit.ru/country/2003/07/22/621761.html>
- Аль-Араб уа аль-ауляма** (Араби і глобалізація). Збірник матеріалів наукової конференції. Бейрут, 17–20 грудня 1997. Центр досліджень арабської єдності.
- Близький Схід: ключові пріоритети розвитку регіону** // <http://revolution.allbest.ru/international/00016169.html>
- Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія** / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки; Відп. редактор Б.О. Парахонський. Київ, 2008.
- Волович А.А. О планах демократизации Ближнего Востока** // http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html/19 августа 2004.
- Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: наук. вид.** Київ, 2006.
- Восток / Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений. Учебное пособие** / Под редакцией А.Д. Воскресенского. Москва, 2002.
- Выступление Барака Обамы в Каирском университете** // http://www.islamonline.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=400:20_09-06-16-05-15-38&catid=4:2009-03-27-12-14-21&Itemid=16
- Глебова Н. Дихотомия Север – Юг и арабский мир на современном этапе** // <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1227603000>
- Григорьева Ю.З. Реставрация исламского терроризма: причины и геополитические последствия** // **Исламизм и экстремизм на Ближнем Востоке.** Сборник статей. Москва, 2001.
- Аль-Джабри М.А. Сучасні арабські погляди на глобалізацію.** Фікр уа нахд, № 38, 2001.
- Аль-Джмейль Саййар. Аль-Ауляма уа аль-Мустакбаль: істратіджіят ат-тафкір мін аджль аль-Араб уа аль-Муслімін фі аль-карн аль-хаді уа аль-ишрін** (Глобалізація і майбутнє: стратегічне мислення заради арабів і мусульман у ХХІ столітті). Амман: аль-Аглійя лі ан-нашр уа ат-таузі, 2000.
- Діалог між культурами і цивілізаціями** // http://www.edulec.com/index.php?option=com_content&task=view&id=98&Itemid=4006.12.2006 г.
- Доннеллі Кріс. Розвиток партнерства НАТО з країнами “Розширеного Близького Сходу”** // <http://www.nato.int/cps/uk/SID-C2DCAB0A-70FCB4FE/>
- Економічна глобалізація** // <http://kref.ru/info/ekonomicheskajateorija/142795/>
- Захарченко А.М. Арабсько-ізраїльський конфлікт: проблеми врегулювання на сучасному етапі: зб. статей.** Одеса, 2009.
- Захарченко А.М. Проблема поширення ісламського фундаменталізму, екстремізму та тероризму: можливі наслідки для України** // **Вісник Одеського державного економічного університету.** Одеса, 2008. № 1.
- Зінько С.Ю. Іслам у сучасній світовій політиці.** Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів.
- Зінько С.Ю. Країни Близького Сходу в сучасних міжнародних інформаційних відносинах: Монографія.** Львів, 2009.
- Зянько В. Глобалізація та інноваційний процес: їхній взаємовплив** // **Економіка України.** 2006. № 2.
- Гошина Ж.Б. Арабський погляд на процеси глобалізації на Близькому Сході // Актуальні проблеми політики. – Збірник наукових праць / Голови. ред. С.В. Ківалов; відповід. за вип. Л.І. Кормич.- Одеса: "Фенікс", 2008. - Вип.35. - 360 с.**
- Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Пер. с англ.; под редакцией В.Л. Иноземцева.** Москва, 2002.

- Коптель О., Парахонський Б.* Близькосхідна політика України // <http://helen-koppel.narod.ru/015.htm>
- Кочубей Ю.М.* Україна і проблеми Близького і Середнього Сходу // **Науковий вісник Дипломатичної академії України**. Київ, 2002. Вип. 7.
- Кочубей Ю.М.* Геополітичне значення регіону Близького і Середнього Сходу в контексті національних інтересів України // **Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 8: Зовнішня політика та дипломатія: витоки, традиції, новачі** / За заг. ред. Б.І. Гуменюка, Л.С. Тупчієнка, В.Г. Ціватого. Київ, 2003.
- Межуев Б.* “Второй шанс” Бжезинского, или Темная сторона Обамы // <http://www.pravaya.ru/leftright/473/15257>
- Нагайчук В.І.* Глобальні виклики та регіональні процеси на Близькому і Середньому Сході // **Глобалізація і сучасний міжнародний процес** / За заг. ред. проф. Б. Гуменюка і проф. С. Шергіна. Київ, 2009.
- Наджа Кадим.* Реакция мусульман на процессы глобализации // <http://www.islam.ru/pressclub/analitika/globmus/>
- Но'ман Исам.* аль-Араб аля муфтарак (Араби на роздоріжжі). Бейрут, 2001.
- Проблемы арабской интеграции в условиях глобализации и перехода к рыночным моделям развития** // <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/67068.html>
- Саллух Фаузі.* Амракат ан-нізам аль-аламі: аль-ахтар уа ат-тадаіят (Американізація світоустрою: небезпека і виклики). Бейрут, 2002.
- Стамбульська ініціатива співпраці (СІС)** // <http://152.152.95.200/issues/ici/index-ru.html>
- Тархан Ахмед.* Аулямат аль-кірагія. Аль-Гарб юкабіль аль-хидарат аль-ісламія бі-хуруб аль-ільгаа (Глобалізація ненависті: Захід веде війни на знищення проти ісламської цивілізації). Бейрут, 2003.
- Хор Мартін.* аль-Ауляма: іадат ан-назр (Глобалізація: перегляд). Бейрут, 2003.
- Швед В.О.* Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти: Монографія. Київ, 2006.
- Contemporary Arab views on Globalization** // http://www.aljabriabed.net/t7_globalization.pdf
- ESCWA annual review of developments in globalization and regional integration in the Arab countries, 2008** // <http://www.escwa.un.org/information/publications/edit/upload/EDGD-2008-4-e.pdf>
- Niva Steve.* **Between Clash and Co-optation: U.S. Foreign Policy and the Specter of Islam.** - The Middle East Report (Fall), 1998, 26–29 // <http://www.jstor.org/stable/3013406>
- Ożarowski R.* **Globalization and The Arab World. Theoretical Framework** // http://www.gulfnews.com/Opinion/editorial_opinion/region/10343966.html
- Telecoms and IT daily news** // AME Info. 2008. 2 June // http://www.ameinfo.com/news/Telecoms_and_IT/02.06.08
- Zahlan Antoine.* Technology: A Disintegrative Factor in the Arab World. Middle East Dilemma // **The Politics and Economics of Arab Integration**. Edited by Michael Hudson. New York, 1999.